एकादशः पाठः मानवताधर्मः । (सरलार्थलेखनार्थम्)

कलियुगेऽस्मिन् सर्वत्र विविधधर्माणां प्रचारः भवति इति दृश्यते। किन्तु, 'धर्मः' इति सङ्कल्पनायाः कः अर्थः इति चेत् यः धारयति सः धर्मः। स्वकर्तव्यस्य पालनं नाम धर्मः । यथा - राजधर्मः, पितृधर्मः, कन्याधर्मः, पतिधर्मः, पत्नीधर्मः इत्यादयः ।

यदि मानवः सर्वत्र शान्तिम् इच्छति, विवादं युद्धं च त्यक्तुम् इच्छति तर्हि तेन मानवताधर्म एव पालनीयः । सर्वे धर्माः मानवताहितवादिनः एव । अतः मानवता सर्वधर्माणां मूलम् । स मानवताधर्म एव अत्र वर्णितः अस्ति **म. म. डॉ. देवीप्रसाद खरवण्डीकरमहाभागैः** ।

- मानवता नाम किम् ?
- मानवताधर्मम् अनुसृत्य सामाजिककार्यं कुर्वतां जनानां नामानि कथयत ।

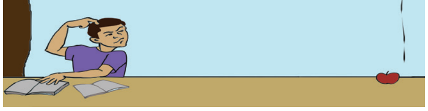

यथैव सकला नद्यः प्रविशन्ति महोदधिम्।
तथा मानवताधर्मं सर्वे धर्माः समाश्रिताः ।।१।।

षड्जमूला यथा सर्वे सङ्गीते विविधाः स्वराः ।
तथा मानवताधर्मं सर्वे धर्माः समाश्रिताः ।।२।।

एकीभूय यथा सर्वे वर्णा गच्छन्ति शुक्लताम् ।
तथा सम्भूय शंसन्ति धर्मा मानवतागुणम् ।।३।।

सर्वं व्याप्नोति सलिलं शर्करा लवणं यथा ।
एवं मानवताधर्मो धर्मान् व्याप्नोति सर्वथा ।।४।।

यथा प्रकाशयत्येको भानुर्भुवनमण्डलम् ।
धर्मान् प्रकाशयत्येकस्तथा मानवतागुणः ।।५।।

आत्मौपम्यं समाश्रित्य मानवो मानवैः सह ।
यदा व्यवहरेल्लोके तदा मानवता भवेत् ।।६।।

सर्वधर्मान् परित्यज्य भज मानवतां ध्रुवम् ।
एषोऽभ्युदयकृत् पन्थाः तथा श्रेयस्करोऽपि च ।।७।।

भाषाभ्यासः

१. पूर्णवाक्येन उत्तरं लिखत।

अ) सकला नद्यः कं प्रविशन्ति ?
आ) सङ्गीते स्वराः कीदृशाः ?
इ) कः सर्वधर्मान् व्याप्नोति ?
ई) भानुः कं प्रकाशयति ?
उ) कां भज इति कविः वदति ?

२. सन्धिविग्रहं कुरुत ।

अ) भानुर्भुवनमण्डलम् = ______ + भुवनमण्डलम् ।
आ) प्रकाशयत्येकस्तथा = ______ + ______ + तथा ।
इ) व्यवहरेल्लोके = ______ + लोके ।
ई) एषोऽभ्युदयकृत् = एषः + ______ ।

३. पाठात् ल्यबन्त-अव्ययानि चित्वा लिखत ।

४. माध्यमभाषया उत्तरत ।

अ) मानवताधर्म: अभ्युदयकृत् कथं वर्तते ?

आ) ‘मानवताधर्म:’ इति काव्यस्य आधारेण मानवताधर्मस्य वर्णनं कुरुत ।

५. जालरेखाचित्रं पूरयत ।

सर्वे — ______

श्रेयस्कर: — ______

सकला: — ______

षड्जमूला: — ______

६. समानार्थकशब्दमेलनं कुरुत ।

(१) सरित्	(अ) वर्ण:
(२) रङ्ग:	(आ) भानु:
(३) अम्भ:	(इ) नदी
(४) दिनकृत्	(ई) पन्था:
(५) मार्ग:	(उ) सलिलम्

पृथक्करणं कुरुत ।

नाम	सर्वनाम

(मञ्जूषा– मम, राजा, एतौ, साधव:)

क्रियापदम्	धातुसाधितविशेषणम्

(मञ्जूषा– त्यजतु, हत:, अब्रूत, पीत:)

नाम	सर्वनाम

(मञ्जूषा– शाखी, वयम्, पिता, ता:)

क्रियापदम्	धातुसाधितविशेषणम्

(मञ्जूषा– भेतव्यम्, जानाति, ददाति, मुक्त:)

नाम	सर्वनाम

(मञ्जूषा– कस्मै, यया, रथै:, तीरे,)

क्रियापदम्	धातुसाधितविशेषणम्

(मञ्जूषा– क्रुद्ध:, अददात्, प्रजायते, दृश्यम्)

नाम	सर्वनाम

(मञ्जूषा– मनसा, अस्या:, प्राणान्, अयम्)

क्रियापदम्	धातुसाधितविशेषणम्

(मञ्जूषा–याचते,श्रवणीयम्,प्रदत्तवान्,शिक्षयति)

नाम	सर्वनाम

(मञ्जूषा– इमानि, शब्देषु, एतया, बाल्ये)

क्रियापदम्	धातुसाधितविशेषणम्

(मञ्जूषा– रमणीयम्, श्रयेत्, प्राप्ता, भुङ्क्ते)

अवधेयम् –

नाम – समस्तपदं न भवेत् ।

क्रियापदम् – लिट् लकारे न भवेत् । लकारेषु प्र.पु.ए.व. केवलम् ।

धातुसाधितविशेषणम् – त्रिषु लिङ्गेषु प्रथमान्तम् ।

7VU5TL

१. लकारं लिखत ।

अ) बलवन्तं शीतं न बाधते ।
आ) यमः प्राणान् हरति ।
इ) सः जनेभ्यः धनं याचते ।
ई) हेमघटः शब्दं करोति ।
उ) नद्यः महोदधिं प्रविशन्ति ।
ऊ) सर्वे वर्णाः गच्छन्ति शुक्लताम् ।
ए) तदा लोके मानवता भवेत् ।

२. योग्यं वाच्यपर्यायं चिनुत ।

अ) यमः प्राणान् हरति । (कर्तृवाच्यम्/कर्मवाच्यम्)
आ) सः घण्टां नादयते । (कर्तृवाच्यम्/कर्मवाच्यम्)
इ) धर्माः मानवतागुणं शंसन्ति । (कर्तृवाच्यम्/कर्मवाच्यम्)

३. विग्रहवाक्याणां समासनामभिः मेलनं कुरुत ।

समासविग्रहः	समासनाम
१. दारपोषणे रताः	कर्मधारयः
२. यमराजस्य सहोदरः	उपपद-तत्पुरुषः
३. रामस्य अभिषेकः	कर्मधारयः
४. मानवता एव धर्मः	सप्तमी-तत्पुरुषः
५. सर्वे धर्माः	षष्ठी-तत्पुरुषः
६. अभ्युदयं करोति इति	षष्ठी-तत्पुरुषः

४. विरुद्धार्थकशब्दान् लिखत ।

बलवान्, पुरतः, निर्धनः, मित्रम्, पण्डितः, श्रेयस्करः ।

क्रीडत-नन्दत

धातुरूपाणि वा धातुसाधितानि निरीक्षध्वम् ।

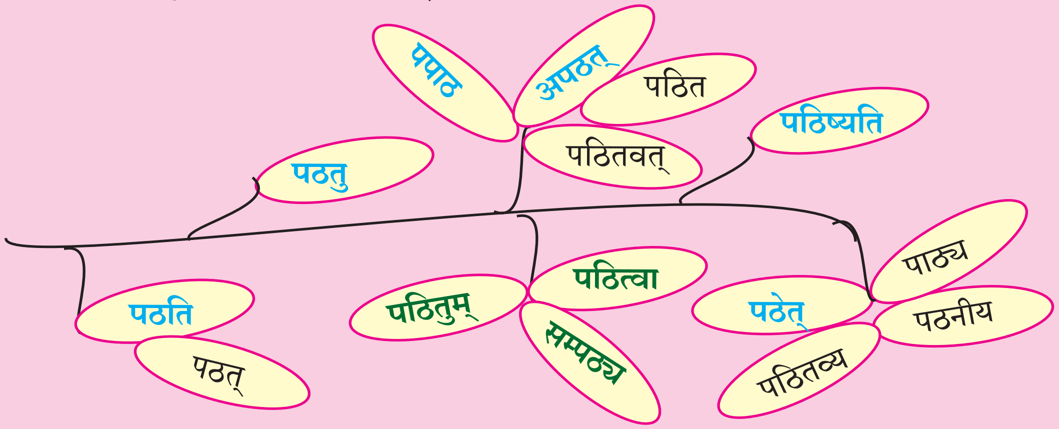

भाष् धातोः योग्यरूपैः रिक्तस्थानानि पूरयत ।

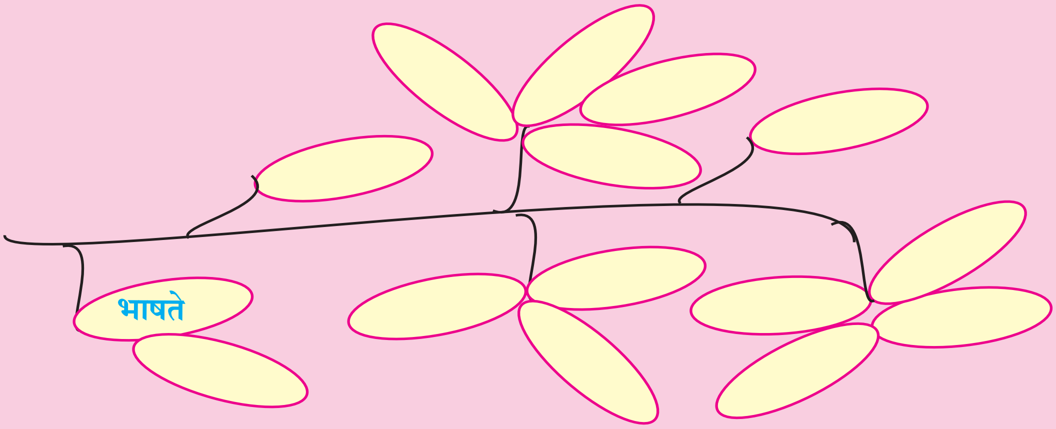

णिजन्ताः (प्रयोजकाः)।

बालकः पठति ।

शिक्षकः बालकं पुस्तकं **पाठयति** ।

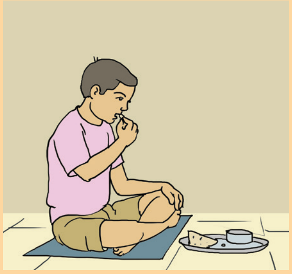

बालकः अन्नं भुङ्क्ते ।

माता बालकम् अन्नं **भोजयति** ।

बालकः जलं पिबति ।

पिता बालकं जलं **पाययति** ।

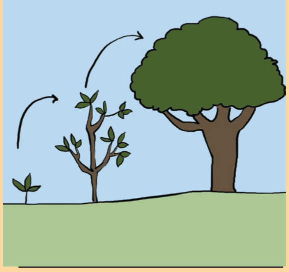

वृक्षः वर्धते ।

बालिका वृक्षं **वर्धयति** ।

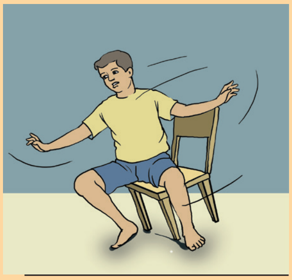

बालकः आसन्दात् पतति ।

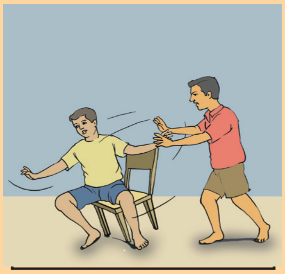

रमेशः बालकम् आसन्दात् **पातयति** ।

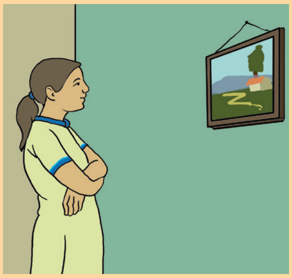

बालिका चित्रं पश्यति ।

सखी बालिकां चित्रं **दर्शयति** ।

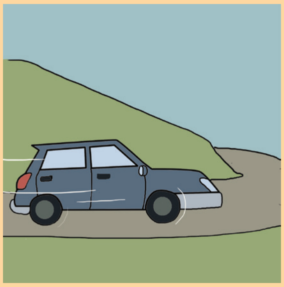

यानं चलति ।

चालकः यानं **चालयति** ।

सूदः अन्नं पचति ।

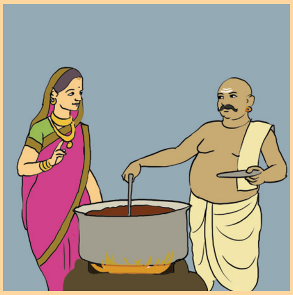

गृहिणी सूदेन
अन्नं **पाचयति** ।

सम्भाषापत्रम्

रूपशृङ्खलां पूरयत ।

स्था - स्थापयति/ते	भू - ______	वच् - वाचयति/ते	मुच् - मोचयति/ते
दा - ______	कृ -कारयति/ते	पठ् - ______	कुप् - ______
मा - ______	मृ - ______	वद् - ______	बुध् - ______
ज्ञा - ______	वृ - ______	हस् - ______	भुज् - ______
या - ______	तॄ - ______	मन् - ______	रुद् - ______
पा(२प.प.)-पालयति/ते	स्मृ - ______	लिख् - लेखयति/ते	वृध् - वर्धयति/ते
पा(१प.प.)-पाययति/ते	धृ - ______	प्र + विश् - ____	सृज् - ______
गै - गापयति/ते	गम् - गमयति/ते	सिच् - ______	नृत् - ______
ध्यै - ______	खाद् - ______	विद् - ______	कृष् - ______
नी - नाययति/ते	भक्ष् - ______		
श्रु - श्रावयति/ते	धाव् - ______		
	नम् - ______		

सङ्ख्याविश्वम् १– क्रमवाचकाः ।

(मातामह्या सह दौहित्राः दौहित्र्यः च उपवने उपविश्य वार्तालापं कुर्वन्ति ।)

पृथा – (आनन्देन) मातामहि, कियन्तः वृक्षाः सन्ति अस्माकम् उपवने !

मातामही – अपि अभिजानीथ के वृक्षाः एते ? नामानि कथयत ।

वेणुः – एषः **प्रथमः** वृक्षः आम्रवृक्षः । **द्वितीयः** च कदलीवृक्षः ।

पृथा – अत्र **तृतीयः** दाडिमवृक्षः ।

सुधेन्दुः – **चतुर्थः** च नारङ्गवृक्षः ।

वेणुः – भोः, न केवलं **प्रथमः** वृक्षः अपि तु वृक्षाणां **प्रथमा** आवलिः एव आम्रवृक्षाणाम् । **द्वितीया** कदलीवृक्षाणाम् ...

पृथा – **तृतीया** दाडिमानां **चतुर्थी** च नारङ्गाणाम् ।

मातामही – साधु बालकाः । सुष्ठु अभिज्ञातम् । अपि जानीथ, **प्रथम**, **द्वितीय**, **तृतीय** एते शब्दाः नाम क्रमवाचक-सङ्ख्याविशेषणानि? कथम् उपयुज्यन्ते इमानि ?

वेणुः – **प्रथमः** बालकः – **प्रथमा** बालिका – **प्रथमं** गृहम् ।

सुधेन्दुः – तथैव **द्वितीयः** – **द्वितीया** – **द्वितीयम्** ।

पृथा – **तृतीयः** – **तृतीया** – **तृतीयं** च ।

मातामही – उत्तमम् । किन्तु चतुर्थतः स्त्रीलिङ्गरूपाणि **चतुर्थी**, **पञ्चमी**, **षष्ठी** इत्यादीनि भवन्ति ।

पृथा – अत एव नाग**पञ्चमी**, रथ**सप्तमी**, आषाढ-**एकादशी**, अनन्त**चतुर्दशी** एताः तिथयः प्रसिद्धाः खलु !

मातामही – सम्यक् । तर्हि क्रमवाचकानि उपयुज्य इतोऽपि वाक्यानि वदत ।

सुधेन्दुः – अहं **प्रथमे** तले वसामि । पाठशालायां मम वर्गः तु **द्वितीये** तले ।

वेणुः – गतवर्षे अहं **नवम्यां** कक्षायां पठामि स्म । अस्मिन् वर्षे **दशम्यां** कक्षायां पठामि । अग्रिमे वर्षे **एकादश्यां** कक्षायां पठिष्यामि ।

पृथा – पठनस्पर्धायाम् अहं **द्वितीयं** पाठम् अपठम् । तदा **प्रथमं** पारितोषिकं प्राप्नवम् ।

वेणुः – **षष्ठस्य** प्रश्नस्य उत्तरम् **अष्टम्या** छात्रया दत्तम् । अत्र गणेशस्तोत्रं स्मरामि '**प्रथमं** वक्रतुण्डं च . . . इति।

मातामही – बाढं बाढम् । अस्य कृते युष्माकं पारितोषिकं नाम मधुराणि फलानि । यावन्ति फलानि इच्छथ तावन्ति खादथ।

क्रमवाचकानि विशेषणानि

पुंलिङ्गम्	स्त्रीलिङ्गम्	नपुंसकलिङ्गम्
प्रथमः	प्रथमा	प्रथमम्
द्वितीयः	द्वितीया	द्वितीयम्
तृतीयः	तृतीया	तृतीयम्
चतुर्थः	चतुर्थी	चतुर्थम्
पञ्चमः	पञ्चमी	पञ्चमम्
षष्ठः	षष्ठी	षष्ठम्
सप्तमः	सप्तमी	सप्तमम्
अष्टमः	अष्टमी	अष्टमम्
नवमः	नवमी	नवमम्
दशमः	दशमी	दशमम्

सम्भाषापत्रम्

(१) सङ्ख्यायानं पूरयत ।

प्रथमः ______ ______ ______ ______

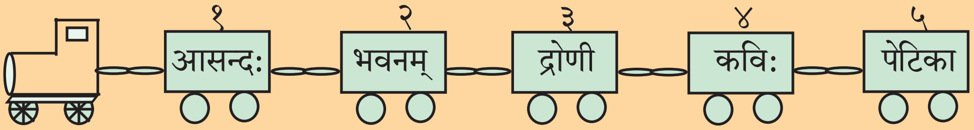

(२) मेलनं कुरुत ।

तृतीयया	सोपानात्
पञ्चमात्	कन्यया
सप्तमम्	देव्यै
अष्टम्यै	कक्षायाम्
दशम्या	तलम्

दीर्घसङ्ख्याः ।

१०८ अष्टाधिकशतम्	२०० द्विशतम्	४०० चतुश्शतम्	५०० पञ्चशतम्
१००० सहस्रम्	१०,००० दशसहस्रम्	१,००,००० लक्षम्	१,००,००,००० कोटिः

५७२८
पञ्चसहस्रं सप्तशतम् अष्टाविंशतिः

सङ्ख्याविश्वम् २ – आवृत्तिवाचकाः समूहवाचकाश्च ।

(वेणुः शुद्धं सुस्वरं स्तोत्रं पठति । सर्वे शृण्वन्ति ।)

मातामही – उत्तमं वेणो ! **सकृत्** श्रुत्वा अपि कथं त्वया स्तोत्रं कण्ठस्थीकृतम् !

सुधेन्दुः – मातामहि, **सकृत्** इत्युक्ते किम् ?

मातामही – **सकृत्** नाम **एकवारम्** । 'कतिवारम्' इति प्रश्नस्य यद् उत्तरं तद् आवृत्तिवाचकम् इति कथ्यते ।

पृथा – तर्हि आवृत्तिवाचकानि नाम **एकवारं, द्विवारं, त्रिवारं, चतुर्वारम्** इति ।

मातामही – सत्यम् । एतानि अव्ययानि । **सकृत्** , **द्विः**, **त्रिः**, **चतुः** एतानि अनुक्रमेण तेषामेव समानार्थकानि ।

वेणुः – हंऽऽ... अस्माकं शिक्षिका सर्वदा वदति, '**दशवारं** कथितं मया ।' '**द्विवारं** पाठं पठत ।' '**त्रिवारं** सुभाषितमालां लिखत' इति । एतादृशः खलु उपयोगः आवृत्तिवाचकानाम् ।

सुधेन्दुः – तथा च वर्षस्य **सकृत्** वयं मातामही-गृहम् आगच्छामः ।

पृथा – अहमपि कथयामि वाक्यम् । अं ..... अहं दिनस्य **द्विः** भोजनं करोमि । (सुधेन्दुं दृष्ट्वा विहस्य) एषः तु दिनस्य **चतुः** भुङ्क्ते । अपि योग्यम्, मातामहि ?

सुधेन्दुः – सर्वथा अयोग्यम् । नाहं **वारंवारं** खादामि । एषा एव अध्ययनं विहाय सप्ताहस्य **त्रिः** नृत्यवर्गं गच्छति ।

मातामही – वाक्यानि तु योग्यानि । किन्तु बालक**त्रयं** कोलाहले मग्नं दृश्यते ।

वेणुः – अधुना '**त्रयम्**' इति किम् ?

सुधेन्दुः – मया अवगतम् । अपि समूहवाचकमेतत् ?

मातामही – साधु सुधेन्दो । **द्वयम्, त्रयम्, चतुष्टयम्, पञ्चकम्, षट्कम्** इत्यादीनि समूहवाचकानि एव ।

पृथा – तर्हि मधुराष्टके अष्ट श्लोकाः सन्ति खलु ?

मातामही – समीचीनम् । अपि जानीथ महेन्द्रेण धावनशतकं कृतं ह्यः ?

पृथा – हंऽऽ... अहं वदामि वाक्यम् । छात्र**त्रयेण** प्रकल्पः कृतः ।

वेणुः – वृक्ष**पञ्चके** प्रभूतानि फलानि सन्ति ।

सुधेन्दुः – जन**चतुष्टयं** संस्कृतेनैव वार्तालापं करोति ।

मातामही – सर्वथा योग्यम् । सम्यक् अवगतं सङ्ख्याविश्वं युष्माभिः । बाढम् ।

सकृत्	एकवारम्
द्विः	द्विवारम्
त्रिः	त्रिवारम्
चतुः	चतुर्वारम्
पञ्चकृत्वः	पञ्चवारम्
षट्कृत्वः	षट्वारम्
सप्तकृत्वः	सप्तवारम्
अष्टकृत्वः	अष्टवारम्
नवकृत्वः	नववारम्
दशकृत्वः	दशवारम्

आवृत्तिवाचकेन सह यदा कालवाचकः शब्दः प्रयुक्तः भवति तदा कालवाचकस्य **षष्ठीविभक्तिः** कार्या । यथा –

दिनस्य द्विः ।
सप्ताहस्य चतुर्वारम् ।
संवत्सरस्य सकृत् इति ।

समूहवाचकाः सर्वदा नपुंसकलिङ्गे एकवचने भवन्ति ।
यथा – मार्गे **यानचतुष्टयं** धावति ।

पठत-बोधत

सकृदेव प्रपन्नाय तवास्मीति च वादिने ।
अभयं सर्वभूतेभ्यो ददाम्येतत् व्रतं मम ।।

सम्भाषापत्रम्

(१) आवृत्तिवाचकेन वाक्यं पूरयत ।

(अ) छात्रः दिनस्य _______ अध्ययनं करोति । (द्वे/द्विवारम्)

(आ) माता _______ मम युतकं प्रक्षालितवती । (पञ्चवारं/पञ्चमी)

(इ) तेन _______ प्रयोगः कृतः । (त्रीणि/त्रिवारं)

(२) समूहवाचकं लिखत ।

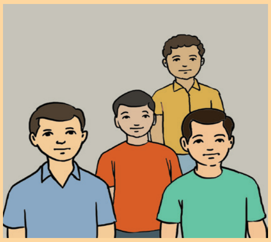

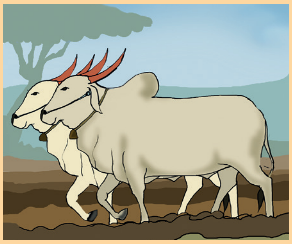
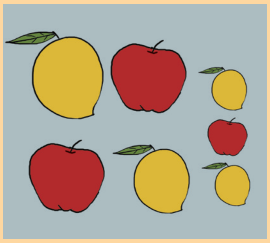

(३) क्रम-सङ्ख्या-आवृत्ति-वाचकानां योग्यं रूपं लिखत ।

अ) सङ्ख्यावाचकानि ।

क) भगवता व्यासेन _______ पुराणानि रचितानि । (अष्टादश/अष्टदशः)

ख) _______ वेदाः वर्तन्ते । (चत्वारि/चत्वारः)

ग) _______ महिलाः जलम् आहर्तुं गच्छन्ति । (तिस्रः/त्रीणि)

घ) भोजने _______ रसाः भवन्ति । (षष्ठः/षड्)

आ) क्रमवाचकानि ।

क) श्रीकृष्णः देवक्याः _______ अपत्यम् । (अष्टमम्/अष्टः)

ख) पौषमासः संवत्सरस्य _______ मासः । (दशः/दशमः)

ग) आर्यभट्टः इति भारतवर्षेण प्रेषितः _______ उपग्रहः । (प्रथमः/एकस्मिन्)

घ) भवने मम गृहं _______ तले वर्तते । (सप्तमे/सप्ते)

च) _______ भवने योगेशः निवसति । (द्वितीये/द्वितीयः)

इ) आवृत्तिवाचकानि ।

क) सप्ताहस्य _______ संस्कृतवर्गः भवति । (तृतीयं/त्रिवारं)

ख) दिनस्य _______ लोकयानम् आगच्छति । (नववारं/नवम्)

ग) अस्माकं कुटुम्बं संवत्सरस्य _______ पर्यटनार्थं गच्छति । (एकस्मिन्/एकवारं)

घ) अहम् एकं पाठं _______ सम्यक् पठामि । (द्विवारं/द्वौ)

च) वर्षस्य _______ परीक्षा भवति । (चतुर्वारं/चतुर्षु)

वाक्यरचना

विभक्त्यर्थाः ।

१) प्रथमा-विभक्तिः ।

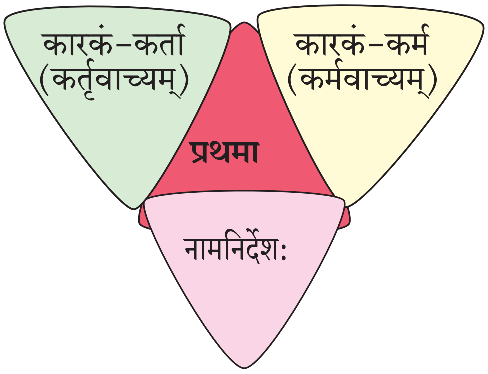

उदाहरणानि –

१) अ) बालकः दुग्धं पिबति । (कर्तृवाच्यम्)
आ) वृक्षात् फलं पतति ।

२) बालकेन श्लोकः पठ्यते । (कर्मवाच्यम्)

३) अ) सा सानिका अस्ति ।
आ) भारते हिमालयः नाम पर्वतः वर्तते ।

२) द्वितीया-विभक्तिः ।

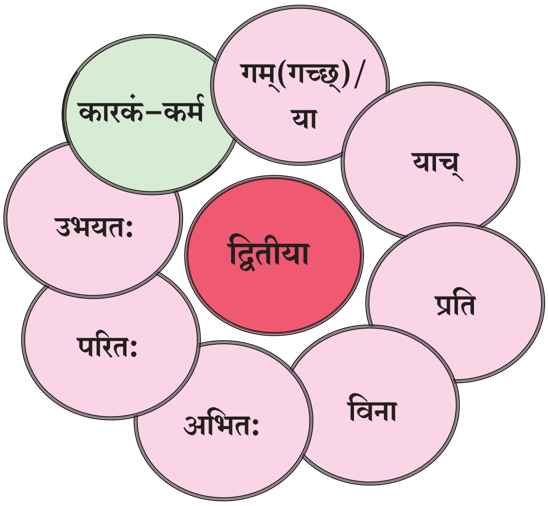

उदाहरणानि –

१) बालकः दुग्धं पिबति । (कर्म)

२) रामः वनं गच्छति / याति ।

३) याचकः नृपं धनं याचते ।

४) वत्सः धेनुं प्रति धावति ।

५) जलं विना जीवनम् अशक्यम् ।

६) शालाम् अभितः वृक्षाः सन्ति ।

७) पुष्पं परितः भ्रमराः गुञ्जन्ति ।

८) मार्गम् उभयतः क्षेत्राणि सन्ति ।

३) तृतीया-विभक्तिः ।

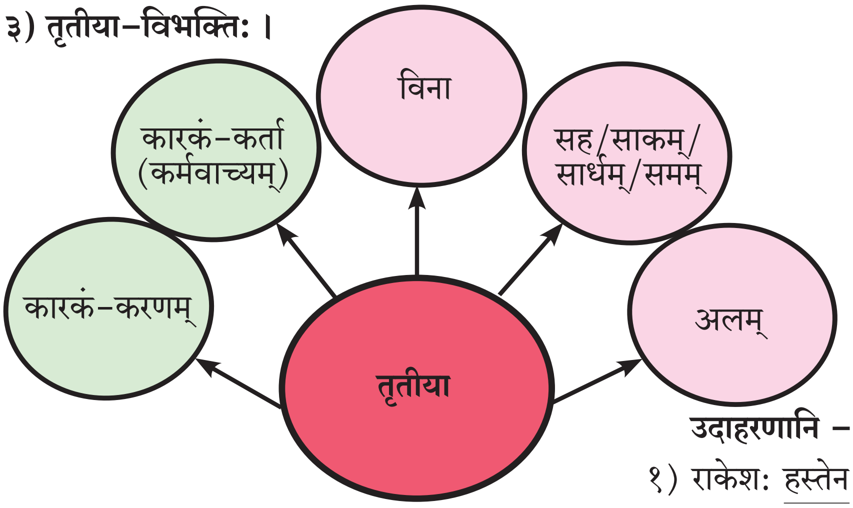

उदाहरणानि –

१) राकेशः हस्तेन लिखति । (करणम्)

२) गणेशेन मोदकाः खाद्यन्ते । (कर्मवाच्यम्)

३) विद्यया विना न मोक्षः ।

४) अथर्वः मित्रेण सह/साकं/सार्धं/समं चित्रपटं पश्यति ।

५) अलं कोपेन ।

४) **चतुर्थी–विभक्तिः ।**

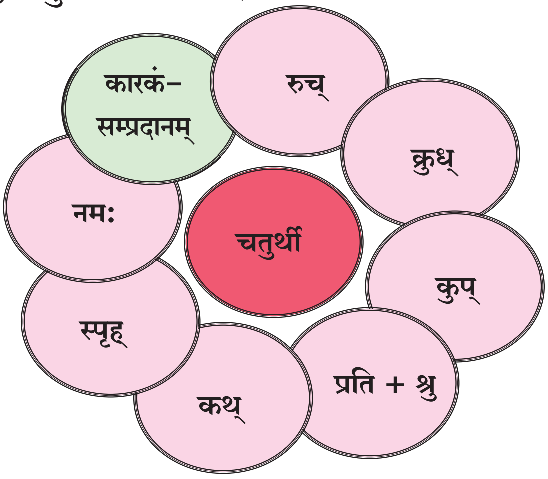

उदाहरणानि –

१) अ. शिक्षकः छात्रेभ्यः ज्ञानं यच्छति । (सम्प्रदानम्)
आ. जनाः भोजनाय उपाहारगृहं गच्छन्ति ।
२) शुकाय दाडिमं रोचते ।
३) जननी पुत्राय क्रुध्यति / कुप्यति ।
४) यमः नचिकेतसे वरत्रयं प्रतिशृणोति ।
५) पितामही बालकेभ्यः कथां कथयति ।
६) शुकः दाडिमाय स्पृहयति ।
७) शारदायै नमः ।

५) **पञ्चमी–विभक्तिः ।**

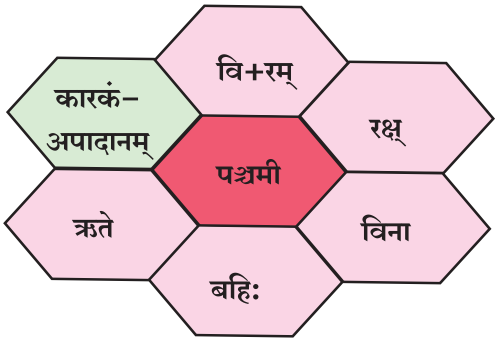

उदाहरणानि –

१) अ. कृषीवलः क्षेत्रात् गृहम् आगच्छति । (अपादानम्)
आ. वृक्षात् फलं पतति ।
२) सज्जनाः सत्कार्यात् न विरमन्ति ।
३) सैनिकाः शत्रुभ्यः देशं रक्षन्ति ।
४) ज्ञानात् विना नरः न शोभते ।
५) नगराद् बहिः उद्यानं वर्तते ।
६) धनात् ऋते जीवनं कठिनम् ।

६) **षष्ठी–विभक्तिः ।**

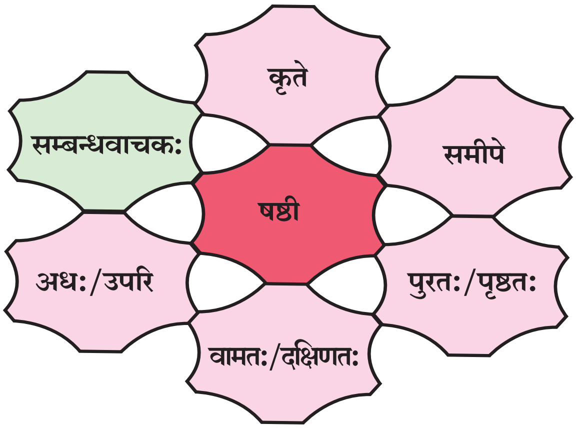

उदाहरणानि –

१) रामस्य भ्राता लक्ष्मणः । (सम्बन्धवाचकः)
२) बालानां कृते शिक्षणम् आवश्यकम् ।
३) गृहस्य समीपे वाचनालयः वर्तते ।
४) पाठशालायाः पुरतः क्रीडाङ्गणं वर्तते ।
५) गृहस्य पृष्ठतः पर्वतः अस्ति ।
६) रामस्य वामतः सीता, दक्षिणतः लक्ष्मणः च वर्तते ।
७) वृक्षस्य अधः शुनकः उपविशति ।
८) वृक्षस्य उपरि मर्कटः वसति ।

७) **सप्तमी–विभक्तिः ।**

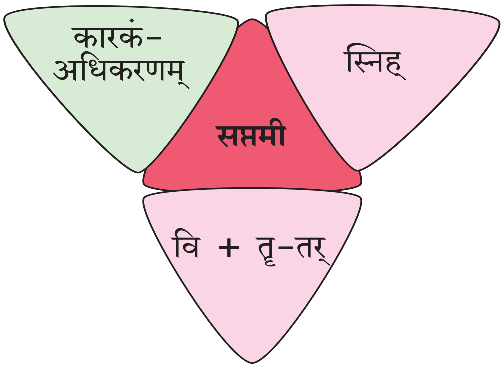

उदाहरणानि –

१) अ. पुस्तकं स्यूते अस्ति । (अधिकरणम्)
आ. पुस्तकम् उत्पीठिकायाम् अस्ति ।
इ. अहं पुण्यपत्तने वसामि ।
ई. सः जून मासे प्रथमे सप्ताहे आगमिष्यति ।
२) माता पुत्रे स्निह्यति ।
३) मुख्याध्यापकः छात्रेषु पारितोषिकाणि वितरति ।

अमरकोषः ।

कण्ठस्थीकरणार्थम् ।	विग्रहः ।
राजा – राजा राट् पार्थिवः क्ष्माभृन्नृपभूपमहीक्षितः ।	राजा, राट्, पार्थिवः, क्ष्माभृत्, नृपः, भूपः, महीक्षित् ।
भूमिः – गोत्रा कुः पृथिवी पृथ्वी क्ष्माऽवनिर्मेदिनी मही ।	गोत्रा, कुः,पृथिवी,पृथ्वी,क्ष्मा,अवनिः,मेदिनी, मही ।
कृषकः – क्षेत्राजीवः कर्षकश्च कृषिकश्च कृषीवलः ।	क्षेत्राजीवः, कर्षकः, कृषिकः, कृषीवलः ।
मृगः – मृगे कुरङ्गवातायुहरिणाजिनयोनयः ।	मृगः, कुरङ्गः, वातायुः, हरिणः, अजिनयोनिः ।
काकः – काके तु करटारिष्टबलिपुष्टसकृत्प्रजाः ।	काकः, करटः, अरिष्टः, बलिपुष्टः, सकृत्प्रजः ।
शृगालः – शृगालवञ्चुकक्रोष्टृफेरुफेरवजम्बुकाः ।	शृगालः, वञ्चुकः, क्रोष्टा, फेरुः, फेरवः, जम्बुकः ।
मित्रम् – वयस्यः स्निग्धः सवया अथ मित्रं सखा सुहृत् ।	वयस्यः, स्निग्धः, सवयाः, मित्रम्, सखा, सुहृत् ।
वनम्– अटव्यरण्यं विपिनं गहनं काननं वनम् ।	अटवी, अरण्यम्, विपिनम्, गहनम्, काननम्, वनम्।
लक्ष्मीः – लक्ष्मीः पद्मालया पद्मा कमला श्रीर्हरिप्रिया ।	लक्ष्मीः, पद्मालया, पद्मा, कमला, श्रीः, हरिप्रिया ।
रविः – भानुर्हंसः सहस्रांशुस्तपनः सविता रविः ।	भानुः, हंसः, सहस्रांशुः, तपनः, सविता, रविः ।
नभः – नभोऽन्तरिक्षं गगनमनन्तं सुरवर्त्म खम् ।	नभः, अन्तरिक्षम्, गगनम्, अनन्तम्, सुरवर्त्म, खम् ।
कनकम् – स्वर्णं सुवर्णं कनकं हिरण्यं हेम हाटकम् ।	स्वर्णम्, सुवर्णम्, कनकम्, हिरण्यम्, हेम, हाटकम् ।
पादपः – वृक्षो महीरुहः शाखी विटपी पादपस्तरुः ।	वृक्षः, महीरुहः, शाखी, विटपी, पादपः, तरुः ।
नरः – मनुष्या मानुषा मर्त्या मनुजा मानवा नराः ।	मनुष्याः, मानुषाः, मर्त्याः, मनुजाः, मानवाः, नराः ।
नदी – तरङ्गिणी शैवलिनी तटिनी ह्रादिनी धुनी ।	तरङ्गिणी, शैवलिनी, तटिनी, ह्रादिनी, धुनी ।
गङ्गा– गङ्गा विष्णुपदी जह्नुतनया सुरनिम्नगा ।	गङ्गा, विष्णुपदी, जह्नुतनया, सुरनिम्नगा ।
मेघः – धाराधरो जलधरस्तडित्वान् वारिदोऽम्बुभृत्।	धाराधरः, जलधरः, तडित्वान्, वारिदः, अम्बुभृत्।
वैद्यः – रोगहार्यगदङ्कारो भिषग्वैद्यौ चिकित्सके ।	रोगहारी, अगदङ्कारः, भिषक्, वैद्यः, चिकित्सकः ।
धनम् – द्रव्यं वित्तं स्थापतेयं रिक्थमृक्थं धनं वसुः ।	द्रव्यम्,वित्तम्,स्थापतेयम्,रिक्थम्,ऋक्थम्,धनम्, वसुः ।
जलम् – पयः कीलालममृतं जीवनं भुवनं जलम् ।	पयः, कीलालम्, अमृतम्, जीवनम्, भुवनम्, जलम् ।
पुत्रः – आत्मजस्तनयः सूनुः सुतः पुत्रः स्त्रियां त्वमी ।	आत्मजः, तनयः, सूनुः, सुतः, पुत्रः ।
शीघ्रम् – सत्वरं चपलं तूर्णमविलम्बितमाशु च ।	सत्वरम्, चपलम्, तूर्णम्, अविलम्बितम्, आशु ।
पण्डितः – धीरो मनीषी ज्ञः प्राज्ञः सङ्ख्यावान् पण्डितः कविः ।	धीरः, मनीषी, ज्ञः, प्राज्ञः, सङ्ख्यावान् पण्डितः, कविः।
जगत् – त्रिष्वथो जगती लोके विष्टपं भुवनं जगत्	जगती, लोकः, विष्टपम्, भुवनम्, जगत् ।
पितरौ – अम्बाथ जननी **माता** तातस्तु जनकः **पिता** ।	अम्बा, जननी, माता, तातः, जनकः, पिता ।

अमरकोषात् शब्दं योजयित्वा वाक्यं पुनर्लिखत ।

१. हे राजेन्द्र! तव पिता दुःशासकः वेनराजः ।
२. त्वं तु प्रजाहितदक्षः नृपः ।
३. एषः कल्याणकारी नृपः ।
४. मृगः तं दृष्ट्वा अब्रवीत् ।
५. सः नरः शत्रुनन्दनः ।
६. सः वञ्चकः क्वास्ते ?
७. जम्बूकः मनसि आनन्दितः ।
८. काकशब्दं श्रुत्वा शृगालः सत्वरं पलायितः ।
९. शङ्करस्य पिता शिवगुरुः ।
१०. अर्णवस्य पिता विज्ञानस्य प्राध्यापकः ।
११. एतद् विश्वं परमाणुभ्यः निर्मितम् ।
१२. शृगालः स्वार्थहेतुना मृगेण सह मित्रताम् ऐच्छत् ।

योग्यं पर्यायं चिनुत ।

वाच्यम् आधारीकृत्य – कर्तृवाच्यम् / कर्मवाच्यम् इति लिखत ।

कर्तृवाच्यम्	कर्मवाच्यम्
कर्ता–**प्रथमा** विभक्तिः ।	कर्ता–**तृतीया** विभक्तिः ।

प्रजाः निकृष्टान्नं खादन्ति ।

१. मया धनधान्यपुष्पफलानि उदरे निहितानि ।

३. मृगः सस्यं खादति ।

५. अर्णवः तण्डूलान् आनयति ।

७. हेमघटः शब्दं करोति ।

९. वयं सर्वे आनन्देन एकत्र निवसामः ।

११. धीराः न्याय्यात्पथः पदं न प्रविचलन्ति ।

१३. अहं न जीवामि ।

जनैः चतुर्भिः कनकं परीक्ष्यते ।

२. शृगालेन चित्राङ्गः (मृगः) अवलोकितः ।

४. महर्षिणा कणादेन परमाणोः व्याख्या कृता ।

६. पूजकः स्वयं घण्टां नादयते ।

८. भ्रमणसमये पृथुराजेन दृष्टम् ।

१०. क्षेत्रपतिना शृगालः हतः ।

१२. कर्षकः फलं लभते ।

१४. पित्रा त्वम् उपदिश्यसे ।

भवान्–त्वम् आधारीकृत्य–

१. हे राजन् । त्वं तत्प्राप्तुं ________ ।
(यतताम्/यतस्व)

२. भवान् कृषिकार्यं ________ । (करोषि/करोति)

३. रे जम्बूक । त्वं मां ________ ।
(त्रायस्व/त्रायताम्)

४. त्वं आत्मानं मृतवत् ________ ।
(सन्दर्शयतु/सन्दर्शय)

५. भवान् पादान् स्तब्धीकृत्य ________ ।
(तिष्ठतु/तिष्ठ)

६. भवती माम् ________ ।
(स्मरिष्यति/स्मरिष्यसि)

७. यूयं चित्रपटगृहं ________ ।
(गच्छन्तु/गच्छत)

८. भवन्तौ वाचनार्थं ग्रन्थालयं ________ वा?
(गच्छथः/गच्छतः)

९. त्वं संन्यासं ________ । (स्वीकुरु/स्वीकरोतु)

१०. अपि त्वं ________ ? (जानाति/जानासि)

विशेषण–विशेष्यम् आधारीकृत्य–

१. भारते नैकानि निबिडानि ________ सन्ति ।
(अरण्यम्/अरण्यानि)

२. ________ माता शङ्करम् अवदत् ।
(विवशा/विवशः)

३. जनाः गणेशाय ________ पुष्पम् अर्पयन्ति ।
(रक्तः/रक्तं)

४. नदीतीरे ________ वृक्षाः दृश्यन्ते ।
(उन्नताः/उन्नता)

५. संस्कृतभाषा मम ________ भाषा ।
(प्रियम्/प्रिया)

६. मनुजाः वाचनेन बहून् ________ बोधन्ते ।
(विषयाः/विषयान्)

७. कणादविषयकाणि नैकानि ________ सन्ति ।
(पुस्तके/पुस्तकानि)

८. आनन्दितः ________ अचिन्तयत् ।
(जम्बूकः/जम्बूकं)

९. ________ नृपः प्रशासने अग्रणीः अभवत्।
(कल्याणकारी/कल्याणकरम्)

१०. वृक्षे हरिताः ________ वसन्ति ।
(शुकौ/शुकाः)